

Jielliváre Gielda Unnepláhko Ájggomusplána

Uddni le sáme, duornosvákkega ja suobmelattja da ma gulluji Svieriga unnepláhkuj mejn le natsjávnná giellasuorgge mejt rijkka suoddji lága baktu.

Jahkelágo 2000 mierredij Svieriga rijkabiejvve giellalágav dat rájes gullu Jielleváre giellda dejte gieldajda mij háhttu vaddet viehkev ietjas giela baktu jus dat gut gullu unnepláhkuj sihtá náv.

Láhka le dagádum náv at galggá suoddjit natsjávnná unneplágojt náv at ienepláhko ij máhte nuppástit dejt, ja náv at oadtju enap javllamuháv.

Gielldestivrra le sihtam gáhttjat jus dárbađ dahkat enabuv gá mejt láchka javllá, ja danen le guoradallam dagádum.

Guoradallam le gáhttjam jus giella aneduvvá gielda barggosajijn enamusát mánáj- ja vuorrasijhuvson, ja makkir ájggomusá gávnnuji politijkkárijs ma guoskadalli giellalágas.

Ájggomusá ja miella le viettjadum dejs ulmutjijs gejn le tjiegýális diehto sáme ássjijs. Guoradallam le biejadum tjoahkkáj ja oajvvadus le boahtám álgus.

Lenastivrra le dat mij gáhttjá at giellda tjuovvu lágav ja dat mij juohká rudájt gieldajda ja lánndadiggáj.

Dát láchka javllá juohkkehasj mij gullu unnepláhkuj oadtju sáhkadi ja tjället ietjas giellaj gá gávnadallá dej gudi barggi háldadusájn gielda sinne, ja gá náv sjaddá de háhttuji vásstedit njálmálattjat sámmi gielajn ruoptus.

Jus e máhte gielav ietja de háhttuji válldet dáhku soabmásav mij máhtta dav gielav.

Jus le márrádus mij la tjáledum de galggá giellda máhttet járggálit njálmálattjat náv at dat guhti guoskadallá dádjat.

Dejs gejn le mánna oadtju gájbbedit sajev ávddáskávlláj gánne álles- jali lahkkeájggáj adni áhpadusáv unneplágojiellaj.

Sámmi rievtes le gájbbedit gá dárbađ vuorrasijhuvsov adnet.

Giellda galggá gáhttjalit duosstot dejt gudi sáhkadi unneplágojielav náv lá djij at e dárbađa málsstot dárogiellaj.

Jielleváren gávnnuji juo uddni da ma máhtti sáhkadi unneplágojielav enamusát le da duornosvákkega ja suomagielaga.

Udnásj bieje álla álos ma sihti ietjas giellaj oadtjot vásstádusáv, enamusát t le da suobmelattja ma sihti sáhkadi ietjas gielav.

Mánáj, áhpadus, kultuvrra ja sosiála háldadus gáhttjá duolloj dálloj gák máhtto le unneplágojiellaj dejs gudi barggi dajn suorgijn.

Divna háldadussuorge vuojnni dárbov oadtjot tjielgga njuolgadusájt gá ulmutja sihti gevadiit suv ietjas gielav.

Jielleváre giellda oadtju juohkke jage rudájt náv at máhtti tjadádit giellalágav.

Uddni le vehi sáhka gáktes rudá galggi juogeduvvat ávddáguovlluj, danen giellda galggá siesstet muhtem rudájt náv at gávnnuji gá dárbo báhti ávddáguovlluj.

Giellda oadtju adnet rudájt dakkir dájmajde degu dálkájde ja járggálim bargojde.

- Gálo ma guoss ki mánáj- ja vuorr asijhuksuj jus le ávk ken unnepláhkuj

- Diehtujuohkemij

Ájggomus unneplágujn

Giellda galggá barggat dák guovlluj náv at unnepláhko oadtju suodjálusáv ja tjuovvot giellalágav.

Jielleváre giellda adná dat le dárbbbo tjuovvot giellalága ájggomusájt.

Uddni le binná ulmusj mij gájbbet viehkev ietjas giellaj, unneplágo gási gulluji sáme ja suobm elattja adni dat le stuor dárbbbo adnet barggojuovkov mij barggá aktan politijkkárij ja háldadusbarggij.

Náv at sij sjaddi oassálattja márrádusájs ja ájggomusájs, dan ládjjij dat tjuovvu ráddidusá mielav.

Dat aj gávnnu stuor dárbbbo vaddet enap diedoijt dejte gudi barggi gielda ássudagán.

Ulmme

Dat gut iejvvi gielda háldadusulmutjjij ij galga sjaddat badjelgehtjadum gá sihtá ietjas gielav gevadit.

Dat guhti sihtá dav dahkat galggá oadtjot náv dahkat.

Ájggomus

- Dahkat barggojoavkov náv at juohkke háldadussuorges tjáhkkáhi háldadusulmutja náv at sjaddá aktisasj giehtadallam.

Jus galggá dárbalasj dájmajt dahkat de galggá rádedit háldadusulmutjjijn vuostak.

- Dahkat joavkov mij galggá árrot viehkken gielda barggojoavkkuj

- Barggojoavkon le márrádusrievtes

- Oadtju biedjat oajvvadusájt giellastivrra j dejs ássjijs ma guoski unnepláhkuj

- Oadtju válldet márrádusájt rudá juohkemijn jus ij le ba djel lågevtuvsán krávná

Háldadus

- Divna gudi barggi háldadusájn gielda sinne galggi diehtet makkir riektá unneplágon le, ja mejt giellda háhttu bivddit

- Járvgáliddje háhttuji gávnnut ja jus manná galggi áhpav válldám náv at kámmarkollegie duodas dejt

- Galggi gávnnut dálká parlando ássudagá milta

- Jus le dárbbbo de galggá gielda diedoijt járggálit unneplágogielajde

- Gá soames áhtsá bargov dakkir sadjáj gánne le buorre máhttet unneplágogielav, de galggá gávnnut maýen átsálvispáhppárijn suv oahppa ja máhtto

Ulmme

Jus ájgát sihtá adnet sajev ávddáskávlláj gánná áhpadus le sáme-, suoma- jali meängiellaj de galggá giellda dav vaddet.

Dago

- Mánáj, áhpadus ja kultuvrra háldadusá dahki plánav gák sij ga lggi duosstot dárbojt ma báhti unnepláhkoálm mugis
- Da gálm má háldadussuorge galggi akti jahken válldet sisi diedoijt makkir máhtov gielda bargge adni
- Da galggi gávnnut átsálvispáhppára ávddáskávlláj gánne le tjáledum makkir riektá unneplágon le oadtjot ávddáskávllá sajev dák gánná dakkir áhpadus gávnnu

Ulme

Vuorrasa ma árru sierra vuorrasijhuvson galggi adnet riektáv sáhkadit ietjas gielav, ja oadtjot vásstádusáv ietjas giellaj.

Ájggomusá

Sosiálháldadus galggá dahkat á jggomusplánav náv at máhtti duosstot dav dárbov mij boahotá gávnnut unnepláhkoálm muk dájmajs

Sosiálháldadus guoradallá man állo bargge gávnnuji gielda sinne ma máhtti i unneplágogielajt

Jus le guoradallam ulmutja birra mij dárba ja sierra vuorrasijhuvsov galggi diedo vatteduvvat dasi makkir riektá sujne le ja da galggi árrot ietjas giellaj

Gák dájmajt máksá

Dajt gálojt máksá rudáj mejt le biedjam sierra sásstásij gá giellda oattjoj unneplákorudájt

Maýeltjuovvom

Juohkka jage galggá giellastivrra oadtjot diedoijt gák rudá le anedum Juohkka háldadussuorge vaddá suv diedoijt

Mánáj, áhpadus ja kultuvrra háldadussuorge galggi vaddet diedoijt makkir dár bo ja vuordemusá gávnnuji oadtjot ávddáskávlládájmajt unneplágogiellaj

Sosiálháldadussuorge galggá vaddet diedoijt makkir dárbov gávnnu unneplágo vuorrasijhuksuj ja mejt sij le dájmadam

Sisadno

1. Álggo	5
1.1 Duogásj ja ájggomus	5
1.2 Dahkamus	6
2. Láhka mij vaddá riektáv adnet ietjas gielav	6
2.1 Adnembájkke	6
2.2 Lenastivrra	7
2.3 Jielleváre giellda	7
2.4 Ulmutja riektá	7
2.5 Gielda ávdåsvåsstådu	8
2.6 Gårttjodibme	8
3. Unneplågiella Jiellevåren	8
3.1 Sámegiella	8
3.2 Meångiella	9
3.3 Suomagiella	10
4. Dåjmadahka Jiellevåre gielldan	11
4.1 Råde ja håldaduså	11
5. Unneplågoj rudå giehtadallam	14
5.1 Adnembájkke	14
6. Giehtadallamplåna unneplågo ålmmugij	14
6.1 Ulme ja åjggomuså	15

Álggo

Javllamánon jahkelågo 1999 mierreduvvin sáme, suobmelattja, duornosvákkega, romera ja juvdára at sij le natsjåvnålasj unneplågo Svierigin.

Da giellasuorge ma oadtjun sierra suojev le sámeigiella, suomagiella, meångiella, romani chib, jiddisch ja gåhtjoduvvi natsjåvnålasj unneplågo giellan.

Sámeigiella, suomagiella ja meångiella oadtju sierra suojev danen gå dejs le histårjålasj tjadno Svierigij.

Jahkelågo 2000 rájes le Jiellevåre giellda tjanådum guovtet lágas ma vadd i riektájt unneplågogielaigjda sáhkadit ietjas gielav gå iejvviji háldadusdájmadagájt ja duobbmoståvlájt.

Duogásj ja ájggomus

Jahkelågo 1999 váldij Svieriga Rijkabiejvve oajvvadusáv mij gåhtjoduváj *Natsjåvnnå unneplågo Svierigin (1998/99:143)*.

Dan maýýel tjálij Svieriga háldadus vuolláj ja duodastij *Euoroparáde konvensjåvnåv* mij suoddji unneplågojt ja *njuolgasusáv* mij suoddji unneplågogielaigt.

Ájggomus giellakonvensjåvnåjn le at dat galggá suoddjit sierraláhkáj kultuvrajt ja galggá viehkedit dállat ájmon un neplågogielaigt natsjåvnå sinna.

Njuolgasusá konvensjåvnån le vaddám vuodov Svieriga unnepláhkopolitijjkaj.

Ulmme le vaddet suojev natsjåvnå unneplågojde, ja nannit dej javllamuháv.

Da histårjålasj giela galggi nanostuvvat nåv at bissu viesson.

Akta vuodolasj oasse dan konvensjåvnån le at dat guhti sihtá adnet ietjas gielav gå sán huksá ietjas álmuk riektájt ja vålgegogis vuodajt galggá oadtjot nåv dahkat.

Akta vuojtto dakkir vuogijn le at enap ulmusj álggá sáhkadit ietjas unneplågogielaigt.

De le aj giella terminologiddjan stuorap sadje nanostuvvat ja ávddånit.

Dat láchka galggá suoddjit unneplågov nåv at ij aktak galga máhttet nuppástit unneplågoulmuttijt ja binnedit dav javllamuháv.

Guorrarijkka

Suoman ja Vuonan gávn nuji sámmilágásj lága mij vaddá suojev sámeigielaigjda.

Da le guhtta gielda nuortta vuona bielen ma gulluji sámij háldadus ássudahkaj.

Láchka le dahkam at ienep sábme le álggám sáhkadit sámeigielaigt, ja ien ep ulmusj le álggám gájbbedit sámeigielaigt álmulasj bájkis.

Jahkelågo 1992 sjaddin niellja gielda nuortap Suoman oassálattja láchkaj mij vaddá riektájt sámeálmugij sáhkadit ietjas gielav gå dárbahti iejvvit gielda háldadusulmuttijt.

Sámmi riektá le gå guoskadallá stáhta dáfo oajválattjaj ja duobbmoståvlláj.

Jahkelågo 2004 le Suobma nanostuhtám dav gå ádá buorep lágav dahkin.

1.2 Dahkamus

Jielleváre giellda háhttu tjuovvot unnepláhkolágav.

Danen le giellastivrra mierredam guoradallama v mij galggá gähttjat makkir dárbo gávnnuji dahkat sierra ás sjiht badjel mejt láchka javllá.

Guoradallam galggá gähttjat gák juohkke háldadussuorgge dahká náv at tjuovvu lágav, sámmi bále aj gähttjat makkir ájggomus politijkkárijs gávnnu enamusát mánáj- ja vuorrasijhuvson.

Gå guoradallam la válmas de galggá oajvvadus dagáduvvat náv at sjaddá unneplágoj giehtadallamplána.

Dási boahotá ájn makkir vuojnnu ávddáulmutjijs le ma gulluji unneplágo ássudahkaj.

Láchka mij vaddá riektáv adnet ietjas gielav

Jahkelágo 2000 vuor atjismáno vuostasj bieje bádi unnepláhkoláhka mij guoskaj gietja gielladje Norrbottena lenan.

Láchka (1999:1175) mij vaddá riektáv adnet sámegiellav gielladadusán ja duobbbmostávlájn

Láchka (1999:1176) mij vaddá riektáv adnet suoma- ja meängielav gielladadusán ja duobbbmostávlájn

Adnembájkke

Láchka galggá aneduvvat ássjijs mij gullu Stáhtaj, lánndadiggáj ja gielladadussaj, ja gullu dáfujs mij guoskadallá lágas.

Háldadusguovlo sámegiellaj le Árje pluove, Jielleváre, Jáhkýmáhke ja Girona gielladadusguovlo suoma- ja meängiellaj le Jielleváre, Haparánda, Girona ja Bájala gielladadusgiehtadallam le gá stáhta mierret ulmutjijs makkir doarjjagijit dav oadtju ja makkir vällggogisvuohka ulmutjijs le stáhta vuosstáj.

Dat dahká at ulmusj dárba stáhta buorre vuodav ja dav le vuollelasj náv guhkev gá gávnnu Stáhta giehtadallamin.

Dat háhttu gávnnut njuolgas jali soames láchka mij vaddá fábmogisvuodav stáhtav mierridit ulmutjijs badjel.

Sábadusá, ráde, bagádusá jali diehtujuohkema sjaddi álggolij mejt stáhta oadtju mierredit.

2.2 Lenastivrra

Lenastivrra oadtju juohkke jage rudájt stáhtas mejt galggi juohket gieldajde ja lánndadiggáj ma guoskadalli dat lágas ja ma dahki juojddá natsjávna unneplágoj ávdás. Lenastivrra galggá barggat daj ássudagáj

Tjadádit lágav ietjas háldadusán

Juohket rudájt náv at manná tjadádit lágav

Guoradallat lága tjadádimev, ja árrót ávddágávván dan bargon

Gálmma átsádime le dagádum náv at dav máhtta tjuovvot gák láhka le tjadáduvvam, guokte átsádime báhti Lenastivras ja akta bohta Konstitusjávnnájoavkos

2.3 Jielleváre giellda

Jielleváre gielldan guoskadalli divna háldadus, ássudahka ja ráde, ájnna mij ij guoskadala le giellda dievastjáhkanibme.

Da le ierijt váldedum danen gá láhka ij galga aneduvvat dakkir bájken ganne álmugin le binná aktavuohhta háldadusájn, ja danen e dárba adnet járggálddijit sadjihin.

2.4 Aktugattja riektá

Dat vaddá juohkke aktaj riektáv sáhkadit jali tjället ietjas giellaj, árrós sáme-, suomá- jali meängiellaj, vaj da háhttuji árrót ássje ma guoski háldadussuorgijde gielldan. Dat riektá gullu dásj allasis ij jus ássje guoska ietjá ulmuttjij jali jus soames le “buorreálmáj” soabmásij.

Aktugattja riektá ij le ber ávddául muttjijda, dat guoská aj siebrijda, oasodájmadagájda ja ietjá dájmadagájda.

Oajválattjaj háldadus ij guoskadala dat riektás.

Dat guhti gevadallá suv gielav ij dárba árrót tjáledum Svierigin, ja ij ge dárba adnet árromsájev giellda sinne.

Ájgát jali jus le ietjá ladjij guhti hoajddá mánáv, oadtju gájbbedit sajev ávddáskávlláj ganne dájmadus tjadáduvva álles- jali lahkkeájggáj unneplágojiellaj.

Sämmi riektá le danne guhti sihtá adnet vuorrasijhuvsov giellda sinne.

Oajvvadusán tjuodtju, vuorrasijhukso ja ávddáskávllá galggá dájmat náv at kultuvrra ja árbbevuohke gávnu maýen.

2.5 Giellda ávdásvásstádus

Jus soames ulmusj adná suv gielav gá iejvvi háldadusoajválattjajt de galggá giellda huksat dájit ássijit.

-Vaddet vásstádusáv ulmutja ietjas giellaj

- Tjåledum márrádusán bivddit, jus dat guhti guoskadallá sihtá de dat máhtta oadtjot tevstav unneplågogiellaj, jali máhtti tjielggit ássjev njálmálettjat.

Jus äjgát gájbbet galggá giellda bivddit sajev ávddåskåvllåj gånne álles- jali láhkkeájggáj adni dájmajt unneplågogiellaj.

Sämmi ládjij le jus soames gájbbet vuorrasijhuvsov.

Giellda galggá gáhttjalit duosstot unnep lågogiellagijda náv ålov gåk manná ietjas giellaj.

Átsålvispåhppára, diehtjuohkemtjållaga, bivddimus huksuj ja åhpådus galggá jårggåluvvat jus dárbbu gávnnu.

2.6 Gárttjodibme

Giellda oadtju mierredit sajev ja äjgev jus soames äjggu guossen boahtet unneplågogiellagijs

Dat gávnnu ráddje náv láddjij

Ájnna dat guhti le unneplågogielak máhtta buktet tjåledum páhppárav ja dat guhti válldá vuosstáj ij dárbbu vásstedit ruoptus tjåledum pá hppárijn

Unneplågogiella Jielleváren

Mijá giellan le luondolattjat gávnnu sáme-, suoma- ja meångiella, ja danen Jielleváre giellda guoskadallá goappásj lågajs.

Láhka mij vaddá riektáv adnet sámegiellav háldadusdåjmadagáj ja duobbmståvlåj lunna

Láhka mij vaddá riektáv adnet suoma ja meångiellav háldadusdåjmadagájs ja duobbmståvlåj lunna

Sågstallama ja gulluskuddama le dagådum njunjos ulmuttij unneplåhkoålmugis.

Såmegiella

Såmegiella gullu suoma ja ungáralasj giellasuorggáj, le beraj suoma- ja estigiellaj.

Oajvålattja jáhkki såmegiella ålgij ávddånit 800 jage maýýel kristusa.

Såmegiella máhtta juogeduvvat gålmå oassáj, oarjjångiella mejt sågasti Guolådagån, guovddelasj såmegiella mejt sågasti Suoman, Vuonan ja Svierigin.

Svierigin gávnnu vihtta giellamoallånagá; nuortta, julev, bihtám ma gullu dan guovddelasj giellasuorggáj ja de oarjjel- ja ubbmemsåmegiella ma gullu oarjemus giellasuorggáj.

Jielleváren sågastin ávddål Jielleváre såmemoallånagáv mij le vargga låhppumin da nen gå nuortta- ja julevsåmegiella le náv nannusa årrum dan guovlon.

Uddni le Jielleváren sāmmi ållo julevsåmegielaga gå nuorttasåmegielaga.

Giellalåhka tjielggi såmegiellav degu sierra giellan ja danen le goappásj moallånagá maýen Jielleváre háldadusåssudagån.

Dålen e bessam sáme sågastit ietjas giellav skåvlån danen gå gielleduvvin dav dahkat.

Danen ålggin åjgáda åhpådit sijá mánåjt dårogiellaj jahkelågo 1960 ja 1970 gaskan.

Uddni le vuohke rievddam, dat le sjaddam ålkkep oadtjot åhpav ietjas giellaj. Jage 1977

våldij Svieriga rijkabiejvve márrådusáv mij javlaj, sámeålmuk le ålggoålmuk

Svierigin, ja danen le dejs sierralåhkån riektá.

Jielleváre giellan le rádejoavkko gånne válldi bajás sámij åssijit danne tjåhkkåhi

åvddåulmutja tjårojs, siebrijs, giella barggoålmå ja politijkkára.

Råde åssje guoski enamusát ållobarggoguvlojda.

Gulluskuddamijn ja ságastallamij tjadá boahotá ávddáj vuorrasijhukso degu akta oasse mij le dárbulasj.

Sámij dárbbu mij guosská mánáj ávddáskávlláj le juo huvsadum.

Sáme vuojnni degu stuor dárbbu árrot oassálettja unnepláhkojoavkon gánne máhtta ietjas vuojnov vaddet makkir ássijit galggá buoredit giellapolitijkka ájggodagá n.

Meängiella

Suomagiellak álmuk le gávnum 600 jage duornosvákke guovlon, guovllo le árrum iejvvidim bájkke, enamusát le ságastam suomagiellav.

Maýjel doaro Gárjjela vuosstáj 1808 – 1809 gieseduváj rádje duornosvákken náv at alemus guovllo duornosvákkes sjattaj Svieriga sisi.

Vájku dat rádje sjattaj de le ulmutja sásstám ietjasa dábijit ja kultuv rav.

Dej giella mejt ávddál le nabddam duornossuomagiellan gáhtjoduvvá dal meängiellan.

Dat mij le sierrim meängiellav suomagiellas le dat gá meängiella le válldám bágojt Svierigagiellas.

Degu sáme le duornosvákkega gielleduvvam sáhkadit ietjas giellav skávlán.

Udnásj biejeve le vehi ietjá ládji, dej maýemus jagij sinne le állo barg go dagádum náv at giella galggá siesstasit.

1981 le tsieggidum ádá siebrre Svierigij duornosvákkegij rijkkasiebrre mij galggá válldet meängielagij ássijit duohtan náv at giella ja kultuvrra bissu ájmon.

Udnásj biejeve árru 50 000 duornosvákke ega Haparánda, Badjeduornnusa ja Bájala gielladaj sinne, muhtema árru Jielleváre ja Girona gielladaj.

Guovddelin jahkelágo 1900 jáhtin állo ulmutja ierijt duornosvákkes, Girona ja Jielleváre gielladaje, muhtema jáhtin ier ijt lulep norrbottena lenaj ja ietjá guovlojde Svierigin.

3.2.1 Jielleváre suomagiella

Oajvvadásá ávddábargon ságastallin jus Jielleváre suomagiella gulluj meängiellaj jali ij. Ávdebut adnin muhtema dat giella gulluj norrbottena suomagiellaj, ja lej ilá málggadis duornossuomagiellas.

Dal gá láhka le boahám de le gájt mierredum, Jielleváre suomagiella galggá gullut meängiellaj. Birger Winsa mij barggá suoma institusjávnnán Stuhkie universitejtan (Stockholm) le tjállám tjiegýalis guoradallamav gánne suv vuojnnu le at duornosvákkegiellan le gálmma moallánagá.

Duornosvákke suomagiella mejt ságasti Bájalin, Badjeduornnusin ja Ha parándan Jielleváre suomagiella mejt ságasti Jielleváre gielladaj

Vatsásj suomagiella mejt ságasti muhtem guovlojs Girona gielladaj

Dan guovlon gånne Jielleváre suomagiella le gullum le álmuk ságastam moadde giella degu suoma-, sáme- ja svierigadárogielav.

Muhtem sijdajs degu Hággásin ja Dorasjávren sáhkadin ulmutja badjegájnej moallánagáv ja giella lulleoarjep guovlon sámegiellav.

Álggogietjen ávdep tjuohtejage á lgij suomagiella válldegoahtet ásiht sámegiellas, vaj badjegájnej moallánahka sjattaj dat mij álgij gullut ienemusát sijdajs degu Sádenváren.

Jielleváre suomagiella ij le aktisasj moallánahka udnásj biejeve, Nahtaváre suomagiella le állo ietjáláhkáj.

Sámegiellas le luojkadum állo bágo juo dálusj ájge sinne gitta udnásj bájjváj.

Birger Winsa guoradallam vuoset dav at Jielleváre suomagiella gullu Jielleváre giel ldaj vájllu dásj soames sijdan.

Sån le gässám rájev Ángesáno milta náv at sijda ma le allelin gulluji Jielleváre suoma moallánahkaj, ja sijda ma le oarjjelin gulluji duornossuoma moallánahkaj.

Jielleváre suomagiella le maýus mannamin, ienni gullu dárogiella.

Muhtema ma e máhte moallánagáv dádjadi vehi.

Sijdajn sáhkadi vuorrasappo Jielleváre suoma moallánagáv ietjas äjgádj.

Bäjjvállattjat máhtta javllat at suomagiella gullu enabut unnep sijdajn, danen gá binná ulmutja árruji dehte sijdajde.

Svieriga dárogiella le dat mij gullu Jielleváren ja Málmaváren, bárggosajijs mejt LKAB adná gullu suomagiella viehka álov.

Udnásj biejeve ij gávnnu siebrre mij huksá meängielav.

3.3 Suomagiella

Ulmotja le guhkev sáhkadam suomagiellav Svieriga sinne náv guhkev gá 600 jage gullujin Svieriga ja Suoma rijkka aktij, esski jage 1809 mannin rijkka guovte guovlluj. Suoma gielaga gávnnujin oanep ájgev alep guovlon Svierigin, gånne Svieriga giella gulluj ienemusát. Svieriga giella lej aj oarjep guovlon mij dal gullu suoma rijkkaj gånne enamusát sáhkadin suomagiellav.

Uddni le goappásj giella natsjávnašasj giella Suomarijkan.

Dat gávnnu stuor hállo Svieriksuomagijs siesstet ietjas gielav ja kultuvrav Svieriga sinne.

Maýjel doaro býhtin állo suobmelattja Svierigij, vaj gá jahkelágo 1970 bádj de jáhtema suojjmun.

Jielleváre gielladaj e boahám náv állo suobmelattja maýjel doaro, enamus árrujin Girona giella sisi ja merragátte milta.

Uddni árru 5 % suoma gielaga Svierigin mij guosská háldadusá guovlluj.

Udnásj biejeve le binná suomagiellaga ma jáhti Jiellevárráj, ienemusát báhti bar go diehti.

Suobmelattjaj sebrudahka le lasedam sebrulattjajt guovte gárddáj gá láchka bádj jáhtuj.

Siebren le aktisasj ba rggo Jielleváre gielladajn, járggálim bargoj ja tjavggaláhkámijn vuorrasijhuvsojn

Suomasiebre sáhkadalle adná dat mij le ájnnašamos le siesstet kultuvrav ja vuogijt.

Suomagiellaga e bieja náv stuor dáttov giellaj gá ä jvvali giella háldadusá jn

Da sihti biedjat dáttov ávddáskávlláj ja vuorrasijhuksuj.

Sij adni sámme ládjj degu sáme, stuor dárbbo le árrrot maýen joavkon mij rádudallá unneplágo á jggomusáj birra Jielleváre gielladajn.

Dájjmadahka Jielleváre gielladajn

Mijá giellan gávnnuji gálmma kultuvra, sáme, suoma ja svieriga.

Kulturpolitijka ájggomusán tjuodtju, giella le dat ájnnašamos jus kultuvrra galggá siesstasit ja ávdđánit.

Gielav galggá gáhttjalit juohkke ládjjit hástet ja loagget, ja 2004 le akta prográmma gánne moadde kultuvralasj gáhttjalibme le tjadádum.

Akta dakkir prosjákta le kulturfábmo mij gáhttjal dahkat skávláv gánne kultuvra

ájvvali. Prosjákta le dagádum Jávrrerárkkaskávlán, giehttjit gitta avtját klássaj.

Ájggomus le dahkat birrusav mij bivddi kultuvra fáladagáv mij vaddá buorre vuodov oahppijde náv at máhtti dádjadit ietjá ulmut jijt ja dej duogátjav.

4.1 Ráde ja háldadusá

Divna ráde, giellastivrra ja háldadus á guoskadalli dat lágas ja mejt dat mierret.

§ 2 Juohkke ávdán guhti gullu unnepláhkuj le rievtes a dnet sáme-, suoma- ja meängielav gá ájvvali háldadusoajválattjaj ja jus ássje guosská aktugasj ulmutjij.

Jus aktugasj ulmusj gevat ietjas gielav dakkir bále de háhttu háldadus vásstedit ietjas giellaj, njálmálattjat jali tjáledum.

Galggá aj gávnnut maýen diehto náv at dat guhti guoskadallá diehtá at sujna le rievtes oadtjot viehkev ietjas giellaj.

Háldadus galggá gáhttjalit duosstot unneplágo ulmutjijt ietjas giellaj náv guhkás gák manná.

§ 3 Háldadus oadtju mierredit ájgev ja sajev gánna ájvvalibme manná tjadáduvvat sáme-, suoma- jali meängielaj.

Divna háldadus suorgijs le agev juohkkalágásj háldadibme, dav le guoradallam vuosedam.

Giella njunjosladnja

Siján le ávdásvásstádus dan aktisasj administrasjávnnáj.

Dájma le juogedum rádeháldadussaj, guoradallamháldadussaj,

ávdđánibmeháldadussaj, biros ja tsieggim háldadussaj, rudáhuksolaháldadussaj, barggijháldadussaj ja lāhpalattjat IT - háldadussaj.

Da gálmma maýemus háldadusá ma le nammadum e guoskadalá giellalágas.

Da gudi vásstedi telefávnáv Gielladadáben e guoskadalá lágas, vájku dat gávnnu muhtem máhtto dejs gudi barggi da nna.

Háldadusán mij giehtadallá alkohála - ja vuorbbešsemav, ij la goassak gájbbadus boahám adnet unneplågogielav.

Muhtijn le gatjálvis boahám suomagielav adnet, dejs gudi huksi ulmutjijt ma ietjá e oattjo jali e buvte fievrrit ságav.

Biros- ja tsieggimlanjá ávdásvásstádus le ber háldadusájn barggat.

Muhtem sijdajs álggobielen Jielleváre, gávnnu dárbbu má htet suoma- ja meängielav.

Dan ássudagán gávnnuji da gudi máhtti divna gálmma unneplågogiela.

Hukso ja teknijka háldadus

Dan ássudagán le muhtijn háldadus dájma degu gá galggá mierredit jus soames galggá oad tjot viehkev ádá árudahkaj, buktet trafijkkajuolgasájt, jus dárbaš loabev guodet ietjas bijlav, dakkir sadjáj gáši ij ietján oattjo guodet.

Várjjalim ássudagán le ávdásvásstádus gáhttjat náv at divna tjuovvu buollem

njuolgasájt jali gáhttjat náv at ij suohttje buollá dállásajjn ma le dábij sinna.

Dan rádjáj ij le aktak áttjádum sáhkadit ietjas gielav dan ássudagán.

Danne gánne muhtijn le boahám gatjálvis ietjas gielav sáhkadit le gá viehkev dárbaš ulmutja sosiáldoarjjagin.

Mánáj, áhpáduš ja kultuvrra háldadus

Háldadusá vuolen le da ássudagá, girjjevuorkká, dávvervuorkká, kultuvrra, asstoároj, mánájhukso, vuodoskávlla, sierra dárboskávlla, gielda állessjattuk áhpáduš, allaskávlla ja musijkkaskávlla.

Kultuvrraháldadus tjuovvu sierra kultuvrraájggomusplánav gási unneplágo gulluji luondulattjat gielda ássudagán.

Girjjevuorkán le stuor ávdásvásstá dus viehkedit, oasstet sisi ádá girjiit ja mediajt. Dasi girjjevuorkká juohkke jage oadtju rudájt.

Sáme girjjebussa le oadtjum oasev dajs rudájs. Guokte bargge le oadtjum áhpav suoma giellaj.

Skávlla tjuovvu njuolgasadájt ja lágajt danen dejs le állo háldadus dájma.

Ássudahka ij oattjo álov gatjálvisáv adnet ietjas gielav. Muhtem oassáj gávnnu dárbbu suomagiellaj mánájhuvson, gá le aktavuohta äjgádij, vaj dat ij la állo.

Skávlla áhpádušplánajs (Lpo 94 ja Lpf 94) tjuodtju at skávlla galggá vaddet áhpav unneplágo álmugij ja dej unneplágo giellaj birra.

Gá le rievddadam skávláj plánajt de dat le bohtám ávddáj.

Natsjávna unneplágo js degu sámijs ja duornosvákkegijs le stuorap riektá oadtjot áhpav iednegiellaj ihkap ietjá giellaj.

Jahkelágo 2005 le oajvvadus biejadum náv at suomagiella galggá sámmi riektájt oadtjot degu sáme- ja meängielaga.

Ávddáskávlla

§ 8 Gá giellda mij gullu háldadusguovlluj fállá sajev ávddáskávlláj 2a kap.1 ja 7 §§ skávlállágan galggá giellda jus äjgáda sihti vaddet sajev dakkir sádáj gánna áhpáduš le sámegiellaj, suomagiellaj jali meängiellaj.

Ávddáskávlla oahppa ietjas giellaj le ájnas sámijda, suobmelattjajda ja meängielagijda, danen gá mánáj giellaoahppa le buoremus jur ávddál álggi vuodo skávláj. Dájma galggi huksojuvvut náv at gávnnuji oase ma guoski ietjas kultuvrraj ja vuo gijde.

Dat luvluj buorre jus da ulmutja ma barggi ávddáskávlán oadtju áhpav dan diehti gá galggi viehkedit mánájt sjaddat guovtegielaga.

Gieldan gávnnuji uddni 15 ávddáskávlla, ja dejs le akta äjgádij kooperatijvá ja akta sáme ávddáskávlla.

Sámij mánáj dárbo huksojuvvuji sámij ávddáskávlla (skierre) ja sámeskávlla tjadá. Da dájma le sámeskávllástivra vuolen, vaj saje ávddáskávlláj manni mánájhukso rájdo tjadá mij le giellda vuolen. Sáme ávddáskávlán le skávlámánáhukso dasik da sjaddi 12 jage vuorrasa, ja danne le 20 máná.

Jahkelágo 2001 dagáduváj guoradallam makkir gielladárbo gávnnujin ávddáskávlán, ja dat vuosedij stuorámuš dárbov suomagielagijs.

Vájku divna äjgáda le oadtjum diedov makkir riektá siján le ávddáskávlla dájmajde de ij la aktak berustam válldet dav f álaldagáv.

Danen ij gávnnu udnásj bieje ávddáskávlla mij huksá suoma- ja meängielagij mánájt. Háldadus diehtá man állo máná gávnnu mij adná ietjá iednegielav, danen gá gávnnu ávddáskávlla ietjas áhpádušplánan 15.

Udnásj bieje gávnnuji ienemus 10 máná ma ságasti suomagielav, ja meängielak máná e ávvá gávnnu.

Háldadus dahká dájvabut átsádimijt man állo suomagielak bargge gávnnuji.

Ávddáskávlla bargge le oadtjum diedojt lága birra, ja láhkám suomagielav.

Sosiála háldadus

Sosiála ássudagán le álo doajmma ja hukso, da válldi ávdásvásstádusáv vuorrasijs ja da gudi le sáhtusa sjaddam, duvddagav, rádejuohkemav, giehtadalli mánájt, nuorajt ja álles sjattugijt. Sosiála ássudahka le juogedum gálmá báhkkáj, aktugasj- ja vehkahukso / psykiatridnja, sáhtusijhu kso ja vuorrasijhukso.

Háldadus giehtadallá ássijjt divna ássudagájs degu duv ddagáv ja viehkev muhtemijda ma le sáhtusa (LSS) ja láchka nuorajt huksat (LVU) lága birra da gudi le boastohoajjduj sjaddam (LVM) doarjak sosiálaássudak láchka (SoL).

Sosiála háldadusá sissýelin le umass dárbo unneplágogiellaj, dav máhtta javllat dat le binná dárbbu.

Stuorámus dárbbu le vuorrasijhuvson, ietjá ássudagájs le unna dárbbu.

Uddni gávnnuui bargge ma máhtti unneplágogiellaj, enamusát suomagiellav ja meängielav.

Vuorrasijhukso

§ 9 Giellada mij gullu háldadusguovlluj galggá bivddit dasi gut sihtá adnet vuorrasijhuvson álles jali muhtem ájgev.

Da gudi dav vaddi, galggi máhttet sáme-, suoma- jali meängielav.

Vuoras ulmutja le buoremus giella-, kultuvrra ja vuohkeguodde.

Dat le ájnas sij bessi adnet ietjas giellav náv guhkev gák manná.

Vájku vuorrasa lách ppi giellav mejt le maýemus oahppam, de giella mejt le mánná rájes sáhkadam ájn le ájmon.

Dat tjuodtju oajvvadusán náv ládjjij at dav galggá gáhttjalit náv guhkás gák manná vaddet suodjalusáv ja guddnedimev masi vuorrasup ulmutja le hárijánam.

Bargge dajs ássudagájs galggi adnet máhttelisvuodav láchkát unneplágogiellaj ja oadtjot diedojt dej kultuvra ja vuogij birra.

Gá giellaláhka bádiij de Jielleváre giellada dagáj guoradallamav makkir gielladárbo gávnnuujin vuorrasijhuvson. Dat vuosedij stuorámus dárbov suomagiellagis. Háldadus dahká dájvabut átsádimijt man buorre giellamáhtto barggijn le. Enamus

vuorrasijhuvson gávnnuui bargge ma máhtti suoma- ja meängielav, ja bargge le oadtjum

válldet áhpav suomagiellaj.

Vuorrasijhuvson gávnnu ájggomus álgadit prosjevtav aktan kultuvrraháldadusájn mij galggá lákttit áhpav ja máhtov suoma- ja sámegeiellasuorgis.

Suoma sebrudahka le aktan lagámus ulmutja guovdátjijn álggám ávdedit

láchkámprosjevtav gánne da gudi le sebrulattja manni álgus sierra árromijda ja dahki tjavggaláhkámijt suomagiellaj.

Gá ruoptodievnára dahkin vuodoguoradallamav de bajás váldeduváj jus háljidi unneplágo ietjas giellav adnet ja sáhkadit. Dan rádjáj ij le aktak dav gájbbadam.

loahpasága

Muhttijn le sáhka mij le suoma- ja mij le meängiella, vaj dat árru stuorámus dárbbu suomagiellaj Jielleváre sinne ja stuorámus dárbbu meängiellaj sijdajs.

Háldadusá le juo dahkam tjoavddusijt ávddál unneplágogiellalága bádiij.

Uddni gávnnuui bargge mejs le máhtto suoma- ja meängiellaj.

Biros ja tsieggim ássudagán le ulmutja ma máhtti divna gálmma unneplágogiella.

Udnásj biejeve le u nnán áttjálvis unneplágogiellaj, dalloj gá áttjálvis boahdá de le suomagiellagis.

Háldadusá álle áttjálvisájt adnám sámegeiellagis ájnna gá sáme ávddáskávllá ja skávllá guoskadallá.

Jahkelágo 2001 tjadádij Jielleváre gi ellada guoradallamav mij galgaj vaddet vásstádusáv makkir gielladárbo gávnnuui giellada sinne.

Dat vuosedij stuorámus dárbojt suomagielagij sinne danen gá dat le stuorámus giella giellan.

Giella háldadusá ma guoskadalli gulluskuddamij duolloy dálloj gák oahppa le dejs barggijs ma gulluji ávdđáskávlláj ja vuorrasijhuksuj.

Dan rádjáj ij le aktak gájbbedam oadtjot ávdđáskávláv jali vuorrasijhuvsov vájku má unnepláhkoláhka gávnnu.

Divna háldadusá vuojnni dárbov diehtujuohkemij ja tjielgga ájggomusájt gák galggá giehtadallat gá unnepláhkogiella boahotá adnuj.

Unnepláhkorumá giehtadallam

Juohkke jage oadtju Jielleváre giellada avtav miljávnnáv krávnáv ma gulluji unnepláhogielagijda.

Dal le ságastallama gák galggá ávdđáguovlluj juohket dajt rudájt ja gák da galggi aneduvvat, danen giellada háhttu siesstet muhtem rudájt boahotte ájg gáj.

5.1 Rudáj adnem

Giellada máhtta adnet rudájt dájde ássijde

Tevstajt járggálit, járggálibmáj mij viehket gasskasasj dádjadimev

Gálo ma tjuovvu unnepláhkologáv gá dahká juojddá mij boahotá ávkken unnepláhkuj Diehtujuohkem

Unneplágo ájggomusplána

Giellada le oadtjum stuor ávdásvásstádusáv stáhtas tjadádit unnepláhkolog av ja ájggomusá gávnnuji láhkatevstan.

Ávdásvásstádus ij le háldadusáj sinne dat le politijkkárij ássudagán.

Giellada galggá barg gat dák guovlluj náv at vaddá duvddagav unnepláhkuj, ja barggat dák guovlluj at giellada tjuovvu lágav.

Jielleváre giellada vuojnná dárbov tjuovvot unnepláhkologáv ja dajt ájggomusájt.

Udnásj bájvváj le giellada dävddám dárbojt ma gávnnuji, dav mejt dárba le buorep ájggomos miella.

Dal máhtta javllat dat le binná áttjálvis dahkat juojddá mij gullu unneplágo láhkaj.

Juohkke jage le dár bbo gáhttjat makkir dájma le dagádum náv at máhtta vuojnnet makkir guovlluj ávdđánibme manná.

Unnepláhogielaga vuojnni dárbov árrrot maýen barggojoavkon gánne politijkkára ja háldadiddje tjáhkkaáhi, náv ládjij sij sjaddi oassálattja ávdedim bargon.

6.1 Ulmme ja doajmma

Ulmme: Juohkke unneplákok galggá váldeduvvat vuosstáj buorret gá válldi aktavuodav giellajn.

Da gudi sihti tjuovvot lágav ja gevadit ietjas giellav gá ájvvali giellajn, galggi oadtjot dahkat dav.

Doajmma: Ráhkadit barggojoavkov gánne giellada virgálattja juohkke háldadussuorges tjáhkkaáhi ja adni aktisasj administrasjávnnáv.

Dájma tjadáidibme galggá rádeduvvat aktan dejna gánne le ávdásvásstádus suv háldadusán.

- Ráhkadit joavkov mij le viehken giellada barggojoavkkuj, danne galggi tjáhkkaáhit njunjos ulmutja unneplágos.

- Barggojoavkko oadtju buktet oajvvadásájt giellastivrraj ássjijs ma guoski unnepláhkuj.
- Oadtju mierredit ja juohket ruhtadoarjjagijt ma álle stuorábu gá 10.000 krávná.

Háldadus

- Járggáliddje háhttuji gávnnut ja jus manná galggi válldám dákkir áhpav náv at kámmarkollegie duodas dejt.
- Divna ma barggi gielda háldadusán galggi adnet diedojt makkir riektájt unneplágo adná ja makkir välggogisvuodajt giellda adná.
- Galggi gávnnut dálkå parlano ássudagá milta
- Gå dárbbu le de galggá járggálit gielladiedojt
- Gå soames oadtju bargov dakkir sadjáj gånne le buorre máhttet unnepláhkogielav, de galggá gávnnut maýen átsálvis páhppárijn suv oahppa ja máhtto

Ulmme

Jus äjgát sihtá adnet sajev ávddåskávlláj gånna áhpados le sáme-, suoma- jali meängiellaj de galggá giellda dav vaddet.

Dahko

- Mánáj, áhpados ja kultuvrra háldadusá dahki plánav gåk sij galggi duosstot dárbojt ma báhti unnepláhkóálmugis
- Da gálmma háldadussuorge galggi akti jahken válldet sisi diedojt makkir máhtov gielda bargge adni
- Da galggi gávnnut átsálvispáhppára ávddåskávlláj gånne le tjáledum makkir riektá unneplágon le oadtjot ávddåskávllå sajev dák gånna dakkir áhpados gávnnu.

Ulmme

Vuorrasa ma árru sierra vuorrasijhuvson jali árru ietjas árudagán adni riektáv duostoduvvat ietjas giellaj.

Dahko

- Sosiála háldadus dahká plánav gåk sij galggi duosstot dárbojt ma báhti unnepláhkóálmugis
- Háldadus galggá akti jahken válldet sisi diedojt makkir máhtov gielda bargge adni.
- Gå soames le oadtjum sajev vuorrasijhuksuj de galggi diehto vatteduvvat unneplágiellaj náv guhkás gåk manná .

Rudáhoajddo

- Divna dájma ma dagáduvvi galggi mávseduvvat rudáj ma le juogedum unnepláhkuj.

Tjuovvolibme

Akti jahken diehto galggi vatteduvvat giellastivrraj

- Divna háldadussuorge vuosedi mejt sij le barggam
- Mánáj, áhpados ja kultuvrra háldadusá vaddi diedojt makkir gájbbadusá le árrum ávddåskávllå dárbojde , ja mejt sij le dahkam.
- Sosiálaháldadus vuoset makkir dárbbu le árrum vuorrasijhuksuj.

Lijkkeoasse

Tjuovvolibme gák lágav le mannam tjadádit

Jahkelágo 2000 rájes le gálmma guoradallama dagádum gák le árrum gá unnepláhkola hka bádi.

Dat vuostasj tjuovvolibme mij dagáduváj lej jahkelágo 2000/2001 gá ankehtajt dahkin juohkke háldadusá lunna.

Ájggomus le gulluskuddat jus lej rievddam gájbbadus adnet ietjas gielav dan maýýáj gá láchka tjadáduváj vuostasj bieje vuoratjismáno 2001.

Gá tjuovvolibme dagáduváj lahkkejagev maýýela gá láchka bádi de dat vuosedij enabuv gák sivva lij ávddál lága tjadáduváj.

Nuppát tjuovvolibme dagáduváj Julevu Universitejtas jahkelágo 2002, ulmme lej gullat mejt giellaadne adnin dat ádá lágas, ja manen álle gájbbadam adnet ietjas gielav vájku dav oadtju.

Tjuovvolibme dagáduváj Haparánda, Girona ja Bájala gieldajs.

Dan tjuovvolimen váldin sisi dieojt háldadusulmutjijs Jielleváre ja Girona gieldajs.

Tjavtjan jahkelágo 2004 sidáj (KU) konstitutionsutskottet Julevu Universitejtav dahkat ádá tjuovvolimev, danne ledjin gálmma oase.

- Sáhkadi (dahkat ságájdahthemijt) giellaaddnij Jáhkámá hken

- Guoradallat gák Lenastivrra ja gielda le barggam gá tjad ádin giellalágav (Jiellevárre, Árjepluovve, Jáhkámá hke, Giron)

- Gáhttjat makkir háldaduskultuvrra gávnu Haparánda ja Jáhkámá hke gieldajn

Da tjuovvolime le biejadum aktij dej ávdep tjuovvolimij náv at gávnu aktisasj guoradallam mij vuose t gák giellaláhka le tjadáduvvam háldadusáfojs.

Dat vuoset gák unneplágo ulmutja ja háldadusá le váldám vuostáj giellalágav.

Tjuovvolibme boados

Unnepláhkogiella le njálmálasj giella, enamus sáme- ja meängiella, gánne álos e máhte tjálet ietjas giellaj.

Náv le sjaddam danen gá stáhta le guhkes ájgev adnám politikav mij gieldij sáme- ja suomágielagijt sáhkadi ietjas gielav skávlájn.

Skávlájn lej divna áhpadus dárogiellaj danen gá svierigagiella lej vuojnedum degu dat ájnna giella manne lej árvvo.

Danen ij le terminologiddja gárggam tjuovvot ájgev.

Gá ulmutja váldi aktavuodav háldadusájn de sáhkadi enamusát dárogielav.

Sivva le dat

- Dat vájllu oahpp a unneplágogij giellaj, danen ulmutja e berusta sáhkadi ietjas gielav. Dav buoremusát vuojná sáme ássudagán danen gá háldadusájs vá jllu sámegiela.

- Álos sáhkadi dárogielav gá vájlluji bágo ma gulluji mejt gáhttju (Fackuttryck) fáhkabá hkon, enamusát dav vuojná sáme- ja meängielan.

Jielleváre ja Girona gielda diededin dav at ulmutja e gájbbada adnet unneplágogielav. Tjoahkkáj giesedum máhtá javllat at unneplágogiella aneduvvá binnáv gá háldadusáj iejvvit.

Duornosvákkegij gieldajs aneduvvá suoma- ja meängiella enabuv gá iejvvidi háldadusáj.

Dat le ájnna tjielggit at ij le dagádum ságastallam unnepláhkogiela gij Jielleváre giellan, ájnna háldadusá le boahtám sá hka.

